

А. О. Кличко

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті науково обґрунтовано важливість виховання національної гідності молодших школярів у позаурочній діяльності. На основі аналізу наукових джерел розкрито сутність понять «гідність» і «національна гідність». Розглянуто окремі взаємодоповнювані аспекти феномена та структуру національної гідності особистості. Визначено вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, що уможливають виховання національної гідності. Стисло охарактеризовано форми і методи організації позаурочної роботи з виховання у дітей початкових класів національної гідності.

Ключові слова: молодший шкільний вік, особистість, гідність, культура гідності, національна гідність, позаурочна діяльність, виховний процес, вікові особливості, емпатія, рефлексія, форми і методи виховання.

Постановка проблеми. Національне виховання підростаючого покоління, гідних громадян Української держави визначено одним зі стратегічних завдань реформування вітчизняної системи освіти як запоруки сталого подальшого розвитку громадянського суспільства та ствердження української нації. Це знайшло своє підтвердження у Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХІХ ст.»), Законах України «Про освіту», Концепції національного виховання, Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності, Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді та ін., де національну гідність визначено пріоритетною цінністю. Національна гідність як безумовна цінність є підґрунтям для утвердження дитиною своєї громадянської позиції, відповідального самовизначення та морального вибору у складних життєвих ситуаціях [6, с. 13]. Виховання національної гідності особистості учня початкових класів передбачає формування його світогляду, залучення до відродження і розбудови України, готовність їй служити, бажання працювати для розвитку країни, любов до свого народу й рідного слова [6, с. 110].

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Різні аспекти проблеми виховання національної гідності особистості висвітлено в працях І. Беха, М. Боришевського, П. Ігнатенка, К. Журби, В. Киричок, В. Одарченко, С. Удовицької, К. Чорної та інших науковців. Проведений нами аналіз наукових джерел засвідчує, що сучасні

дослідники приділяють значну увагу проблемі виховання культури гідності особистості, гідності молодших підлітків та національної гідності у студентській молоді, проте ще недостатньо розробленими залишаються питання, пов'язані з вихованням національної гідності у молодших школярів.

Мета статті – розкрити сутність понять «гідність» і «національна гідність», розглянути ознаки феномена «національна гідність» і його структуру та вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, охарактеризувати форми і методи виховання національної гідності молодших школярів у процесі позаурочної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес виховання національної гідності особистості найбільш сприятливо здійснюється у позаурочній діяльності, оскільки вона забезпечує гнучкість і цілеспрямованість навчально-виховної роботи. На думку Г. Пустовіта, позаурочна діяльність передбачає діяльність груп чи окремих педагогів школи, спрямовану на створення комфортних умов у позанавчальний час, для розвитку творчих здібностей і реалізації духовного потенціалу особистості [8, с. 99-100].

Молодший шкільний вік розглядається вченими як унікальний період соціального, комунікативного розвитку особистості, який містить у собі великі потенційні можливості її різностороннього розвитку. Як стверджує академік І. Бех, саме цей віковий період вирізняється найбільшою динамічністю, оскільки відбувається процес становлення ціннісних орієнтацій, які починають складатися у більш розвинену, складну й стійку систему, що визначає становлення їхньої активної життєвої позиції [2, с. 99-101]. У цей час інтенсивно розгортаються процеси індивідуалізації й соціалізації особистості, відбувається становлення свідомості школяра, самосвідомості, особистісного самовизначення. Прагнення самоствердитися стимулює дитину до нормативної поведінки, до того, щоб дорослі підтвердили її гідність. Однак, якщо дитина не здатна виконати те, чого від неї очікують, то це може стати причиною її вередування. Домагання визнання серед оточуючих спонукає школяра до розвитку довільності, організованості, цілеспрямованості [2, с. 674].

Головною особливістю молодшого шкільного віку є зміна соціальної позиції дитини. Вона приступає до систематичного навчання, стає членом шкільного і класного колективу, змінюються її стосунки з дорослими. Це розширює і поглиблює систему її відносин з навколишньою дійсністю, посилює значущість особистісного розвитку. У цьому віці вперше пробуджуються національні почуття, розуміння цінності таких якостей, як чесність, працьовитість, повага, милосердя, шанобливе ставлення до культури та історії Батьківщини,

закладаються основи національної гідності. Важливим є пробудження в дитини інтересу й поваги до життя людей, до їхнього минулого й сучасного, до пам'яток історії й природи, бо без цього неможливе виховання патріота свого народу, своєї держави [3, с. 12].

Ми поділяємо точку зору І. Беха, який визначає гідність як усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення. На думку ученого, людина культури гідності – це самодостатня особистість, яка покладається лише на себе, на свої потенційні можливості, на свій внутрішній пошук. Така особистість здатна на вибір моральної дії та з повагою ставиться до себе, іншого, нації [2, с. 216]. Цієї ж точки зору дотримується і науковець К. Чорна, зокрема, акцентує увагу на важливості виховання культури гідності, а саме формування системи ціннісного ставлення особистості до навколишнього довкілля, самої себе, до своєї людської, власної і національної гідності [10, с. 27].

Національну гідність особистості розглядають як інтегральну якість особистості, що є однією зі сторін моральної свідомості й самосвідомості людини, її власні уявлення про свою соціальну й національну цінність і характеризується усвідомленням своєї приналежності до певної нації або народу як єдиного цілого; сформованість гордості, заснованої на визнанні своїх людських якостей та знанні досягнень свого народу; толерантне і доброзичливе ставлення до кожної людини незалежно від її національності [7, с. 26].

Феномен національної гідності особистості варто розглядати у єдності двох взаємодоповнювальних аспектів, а саме: як ознаку, притаманну певній групі, національній спільноті, що історично закріпилася в національній свідомості, національному характері та займає значне місце в системі національних цінностей народу; та як ознаку особистості, її рису, що пов'язана з усвідомленням своєї національної належності на основі знань історії та духовної і матеріальної культури українського народу, розуміння перспектив його історичного шляху, значення в культурному просторі світу, розвитку почуття гордості за його справжні здобутки, патріотизму, небайдужої громадянської позиції [7, с. 27]. У своїй структурі національна гідність особистості містить такі компоненти: когнітивний компонент передбачає засвоєння знань про сутність і змістові аспекти національної гідності, усвідомлення цінності української нації, розуміння потреби пізнавати національні особливості й національні цінності українського народу та себе як носія національної культури, самовдосконалюватися; емоційно-ціннісний компонент включає накопичений досвід емоцій щодо виявлення національної гідності, самоповаги та позитивного ставлення до себе, інших людей, народу,

держави, української нації; поведінково-діяльнісний компонент виявляється у здійсненні відповідного вчинку для утвердження та відстоювання національної гідності, можливості самоконтролю, саморегуляції власної поведінки у відповідності із моральними нормами [6, с. 110].

Виховати національну гідність особистості неможливо без урахування вікових особливостей дітей, у контексті нашого дослідження – молодшого шкільного віку, а саме: незначний соціальний та моральний досвід, підвищену емоційність, вразливість і одночасно пластичність до морально-етичних впливів, імпульсивність та безпосередність поведінки дитини, бажання постійно розширювати коло спілкування.

Ми виходимо з того, що молодшому школяреві у процесі виховання національної гідності передусім слід «пропустити» отриману інформацію (знання про Батьківщину, націю, рідний край, традиції, культуру, історію та мову українського народу) через свій внутрішній світ емоцій та почуттів, тобто «емоційно пережити» їх, і лише тоді учень усвідомить й засвоїть отримані знання та спробує їх використати у своїй практичній діяльності. Відповідно змінюється змістова сторона емоцій і почуттів, зокрема активно розвиваються вищі почуття: інтелектуальні (допитливість, здивування, сумнів, інтелектуальне задоволення), моральні (почуття товарищескості, дружби, обов'язку, співчуття, обурення від відчуття несправедливості тощо), естетичні. До значущих новоутворень особистості молодшого школяра належать: орієнтація на групу однолітків; формування особистісної рефлексії (здатності самостійно встановити межі своїх можливостей); формування усвідомленої і узагальненої самооцінки; усвідомлення і стриманість у прояві почуттів, формування вищих почуттів; усвідомлення вольових дій, формування вольових якостей [4, с. 145-146].

Активний розвиток рефлексії у цьому віці змінює пізнавальну діяльність молодших школярів, їхнє ставлення до себе, до Іншого, до народу, до держави, до української нації, погляд на світ та змушує не просто приймати на віру знання від дорослих, а й виробляти власну думку, власні погляди, уявлення про цінності, значущість учіння. Рефлексія молодшого школяра – це осмислення своїх суджень і вчинків з точки зору їх відповідності задуму та умовам діяльності; самоаналіз. Свідченням її є здатність бачити особливості власних дій, робити їх предметом аналізу, порівнювати з діями інших людей.

А. Закаблук зазначає, що емоційна сфера молодших школярів характеризується: чутливістю до подій, що відбуваються, а також впливом емоцій на сприймання, уяву, розумову й фізичну діяльність; безпосередністю і відвертістю вираження своїх переживань – радості, суму, сорому, страху, задоволення чи незадоволення; частою зміною

настрою (на загальному фоні життєрадісності, бадьорості, безтурботності), схильністю до короткотривалих і бурхливих афектів; слабким усвідомленням і розумінням своїх і чужих емоцій і почуттів. Образні уявлення дитини набувають емоційного характеру, тому, природно, що і вся її діяльність стає емоційно насиченою [5, с. 84].

Отже, у почуттях виокремлюється стійке ставлення молодшого школяра до самого себе, Іншого, народу, нації, держави. Вони нерозривно пов'язані з нормами поведінки, прийнятими в соціумі, з оцінкою відповідності цим нормам дій, учинків, намірів дитини.

Враховуючи вікові особливості молодших школярів із залучення їх до різних видів спільної емоційно-ціннісної діяльності, спрямованої на виховання національної гідності особистості, передбачається зокрема ігрова діяльність учнів, що сприяє формуванню національних цінностей, адже саме у грі всі норми і правила стають власними, а не нав'язаними дитині. Вихованець сам визначає, як себе поводити в різноманітних ситуаціях, а не чекає за це схвалення оточуючих. Його нагородою є почуття власного задоволення й радості, що виникли внаслідок виконання своєї ігрової ролі [3, с.121]. Включення молодшого школяра в ігрову діяльність забезпечує емоційне спілкування та формування сприятливих взаємин із однолітками. З накопиченням у процесі гри та інших видів практичної діяльності знань, умінь, досвіду спілкування з людьми, дитині стануть доступними нові види діяльності й більш складні форми взаємин з оточуючими [4, с. 152].

Молодших школярів також цікавить діяльність із яскраво вираженими елементами як продуктивної, так і пізнавальної, дослідницької, комунікативної праці. Вона створює значні можливості для забезпечення повноцінного психічного розвитку особистості, впливає на формування у школярів духовних цінностей, виховання національної культури. У взаємодії з ровесниками, вчителями, батьками в різноманітних видах діяльності школярі певною мірою реалізують свій потенціал через розуміння, рефлексію, емпатію, довіру. Вихованець із високим рівнем сформованості національної культури й гідності з повагою ставиться до думок оточуючих, навіть якщо вони суперечать його власним. Він відкритий для взаємодії із людьми, прагне їх зрозуміти, допомогти, виявляє доброту, ввічливість, привітність та толерантність.

Ефективність спілкування, міжособистісної взаємодії молодших школярів залежить від рівня розвитку емпатії. Емпатія визначається вченими як здатність людини співпереживати – переживати ті емоції, які відчуває інша людина, шляхом ототожнення з нею, і співчувати – переживати власні емоції щодо почуттів та емоцій іншого. На думку І. Юсупова, процес емпатійного спілкування складається з таких

компонентів: 1) емпатійного слухання, тобто здатності чути, а не просто слухати; 2) позитивної установки на співрозмовника; 3) розвинутої уваги, пам'яті, уяви [9, с.158].

Становлення і розвиток особистості у молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як адаптація (приспособування до нових соціальних умов), індивідуалізація (прояв своїх індивідуальних можливостей і особливостей) та інтеграція (включення у групу ровесників) [9, с. 272].

Основними формами організації позаурочної діяльності з виховання національної гідності молодших школярів обрано такі, які характеризуються складністю структури та різноманітністю використання засобів і методів: систему виховних годин: «Ми – українці, нащадки славетного роду», «Літературні стежки рідного краю», «Я – громадянин Української держави!», «Національні символи України», «Видатні постаті України»; рольові ігри, ігри-мандрівки («Мандруємо у минуле – Київську Русь», «Острів Хортиця»); родинні свята («Материнський рушник», «Роде мій красний, роде мій прекрасний...»), «Свято честі і мужності»); виставки сімейних реліквій, тематичних альбомів; майстер-класи до свят («Вареники на свято Андрія», «Смачна кутя», «Виставка великодніх кошиків»); брейн-ринги; КТС; творчі конкурси; творчі завдання; операції («Наші захисники Вітчизни», «Милосердя», «Забутих не буває»); проекти («Цікаві історії моєї родини», «Пізнай свою країну»); зустрічі з письменниками, поетами, відомими людьми громади та ін. Цей вибір зумовлено тим, що зазначені форми діяльності здійснюються колективно або групами, покликані формувати в учнів початкових класів почуття ідентифікації себе з українським народом; виховувати готовність жити в Україні, зв'язати свою долю з її долею; розвивати почуття любові до свого народу й України, відповідальності перед ними; а також спрямоване стимулювати міжособистісне спілкування і взаємодію, виробляти уміння міркувати, аналізувати, пізнавати себе, співпереживати іншому, ставити питання, шукати власні відповіді, критично розглядати проблеми, робити власні висновки та захищати свої права й поважати інтереси і права інших, самовдосконалюватися та самореалізовуватися.

Отже, організація позаурочної виховної роботи спрямована на виховання національної гідності молодших школярів, потребує різноманітних форм і методів спільної діяльності, що уможлиблює завдання формування гідного громадянина Української держави-нації.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Проведений аналіз наукових джерел дав змогу встановити, що національна гідність взаємопов'язана із власною гідністю особистості, характеризується усвідомленням своєї приналежності до української нації та інтегрує

внутрішні переживання цінності, значущості й самобутності української нації у толерантному відношенні до різних культур і народів у поліетнічному суспільстві. Виховання національної гідності молодших школярів у позаурочній діяльності передбачає врахування їхніх вікових особливостей та використання широкого комплексу взаємопов'язаних форм і методів роботи, серед яких пріоритет належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії усіх учасників виховного процесу.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого дослідження потребує перевірка ефективності педагогічних умов виховання національної гідності в учнів початкових класів.

Список використаних джерел:

1. Антонюк О. В. Етнос // Малий етнополітологічний словник. – К.: МАУП, 2005. – С. 116-118.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 818 с.
3. Скрипченко О. В. Вікова і педагогічна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – 2-е вид., допов. – К.: Каравела, 2009. – 400 с.
4. Галузинський В. М. Індивідуальний підхід до виховання учнів / В. М. Галузинський. – К.: Рад.школа, 1982. – 133 с.
5. Закаблук А. Г. Вікові особливості прогнозування школярами своїх емоційних станів: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / А. Г. Закаблук. – Л., 1986. – 22 с.
6. Одарченко В. І. Виховання національної гідності в історії вітчизняної педагогічної думки / В. І. Одарченко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. праць. – Х., 2007. – Вип. 26. – С. 108 – 114.
7. Одарченко В. І. Модель виховання національної гідності студентської молоді / В. І. Одарченко // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць. – Слов'янськ, 2009. – Вип. XLVII. – С. 26-30.
8. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: підручник / Г. П. Пустовіт. – К.: Педагогічна думка, 2013. – 272. – С. 4.
9. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: навчальний посібник / І. М. Цимбалюк. – К.: Професіонал, 2007. – 464 с.
10. Чорна К. Патріотизм – духовна цінність молодих громадян України / К. Чорна // Цінності освіти і виховання. Науково-методичний зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської. – К., 1997. – С. 209–212.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Antonjuk O. V. Etnos // Small etnopolitologichnyy. – K.: MAUP, 2005. – S. 116-118.
2. Bekh I. D. Parenting personality: tutorial / I. D. Bekh. – K.: Lybidj, 2008. – 818 s.
3. Skrypchenko O. V. Developmental and educational psychology / O. V. Skrypchenko, L. V. Dolynsjka, Z. V. Oghorodnijchuk ta in. – 2-e vyd., dopov. – K.: Karavela, 2009. – 400 s.
4. Ghaluzynskij V. M. Individual approach to student education / V. M. Ghaluzynskij. – K., 1982. – 308 s.
5. Zakabluk A. Gh. Age characteristics predicting their students emotional states: avtoref. dys. na zdobuttia stupenia kand. ped. nauk: spets. 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykholohiia» / A. H. Zakabluk. – L., 1986. – 22 s.
6. Odarchenko V. I. Raising national pride in the history of national thoughts educational / V. I. Odarchenko // Zasoby navchaljnoji ta naukovo-doslidnoji roboty: zb. nauk. pracj. – Kh., 2007. – Vyp. 26. – S. 108 – 114.
7. Odarchenko V. I. Model vykhovannia natsionalnoi hidnosti studentskoj molodi / V. I. Odarchenko // Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: zb. nauk. prats. – Sloviansk, 2009. – Vyp. XLVII. – S. 26-30.
8. Pustovit Gh. P. Out of school education and training: pidruchnyk / Gh. P. Pustovit – K.: Pedagoghichna dumka, 2013. – 272. – S. 4.
9. Cymbaljuk I. M. Psychology of communication: navchaljnij posibnyk / I. M. Cymbaljuk. – K.: Profesional. 2007. – 464 s.
10. Chorna K. Patriotism – spiritual value young people in Ukraine / K. Chorna // Cinnosti osvity i vykhovannja. Nauk.-metod zb. / Za zagh. red. O. V. Sukhomlynskoj. – K., 1997. – S. 209–212.

Аннотация. В статье научно обоснована важность воспитания национального достоинства младших школьников во внеурочной деятельности. На основе анализа научных источников раскрыта сущность понятий «достоинство» и «национальное достоинство». Рассмотрены отдельные взаимодополняемые аспекты феномена и структура национального достоинства личности. Определены возрастные особенности детей младшего школьного возраста, которые предполагают воспитание национального достоинства. Кратко охарактеризованы формы и методы организации внеурочной работы по воспитанию у детей начальных классов национального достоинства.

Ключевые слова: младший школьный возраст, личность, достоинство, культура достоинства, национальное достоинство, внеурочная деятельность, воспитательный процесс, возрастные особенности, эмпатия, рефлексия, формы и методы воспитания.

Summary. In the article it is substantiated the importance of upbringing national dignity of primary schoolchildren in after-curricular activity. On the basis of scientific sources it is essenced the meaning of the notions «dignity» and «national dignity». Several specific complementary aspects of the phenomenon and the structure of national dignity, national pride are analyzed. It is defined that education provides a versatile and deep knowledge of the pupils and it is based on the knowing each pupil of himself as individual and as a part of the nation. The age characteristics of children of primary school and its influence on the upbringing process of national dignity are determined.

The attention is given on: focus on group activity; forming of personal reflection (the ability to set this/her own limits of their opportunities); forming and generalization of self-conscious; awareness and restraint in the expression of feelings, forming high senses; awareness of voluntary actions and qualities. Forms and methods of extracurricular activity in the upbringing of national dignity in he pupils of primary school are briefly described . Attention is focused on upbringing wide range of active methods that form the value attitude to oneself, to other, to people, to state, to Ukrainian nation.

Key words: junior age, personality, dignity, culture dignity, national dignity, extracurricular activity, educational process, empathy, reflection, forms and methods of upbringing.

Стаття надійшла до редакції 08.04.2015

К. С. Кондратюк

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КЛАСИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

Анотація: У статті аналізуються погляди українських класиків на проблему національного виховання учнівської молоді. Встановлено, що національне виховання відіграє важливу роль у відбудові держави, це один із компонентів, який впливає на формування у молодого покоління національної свідомості і самосвідомості, виховання патріотизму, національних цінностей, особливостей, характеру.

Ключові слова: національне виховання, народна педагогіка, учнівська молодь.

Актуальність теми. Актуальність національного виховання в Україні визначається потребами суспільства у всебічній активізації